

PŘEDNÁŠKY ZAHRA NIČNÍCH PROFESORŮ

Evropská úmluva na ochranu lidských práv a nové československé trestní právo procesní

Wolfgang BRANDSTETTER

Evropská úmluva na ochranu lidských práv ovlivňuje již po několik desítek let podobu stře doevropského trestního práva procesního.

Jedná se přitom o mezinárodněprávní úmluvu, která zavazuje všechny členské státy k tomu, aby respektovaly základní lidská práva, zakotvená v úmluvě a v dodatkových protokolech, ve vztahu ke všem subjektům, nacházejícím se v osobní působnosti jejich právních norem. Všechna základní práva, obsažená v Evropské úmluvě na ochranu lidských práv, proto vyžadují nejprve vnitrostátní konkretizaci příslušnou zákonnou úpravou.

Rakousko přistoupilo k Evropské úmluvě na ochranu lidských práv roku 1958 a roku 1964 učinilo velmi důsledný krok tím, že povýšilo Evropskou úmluvu na ochranu lidských práv na úroveň ústavního zákona. Tento postup se jeví jako velmi účelný, neboť umožňuje srovnávat běžné vnitrostátní zákony přímo měřítkem Úmluvy. Tím je dána možnost zamezit rozporům vnitrostátního právního řádu s ustanoveními Úmluvy. Úplné vyčerpání vnitrostátních právních prostředků je formálním předpokladem pro přípustnost jakékoliv stížnosti k štrasburským orgánům. Pod štrasburskými orgány máme na mysli Evropskou komisi pro lidská práva (EKLP) a Evropský soudní dvůr pro lidská práva (ESDLP).

ESDLP je tvořen tolika soudci, kolik je členských zemí Rady Evropy, přičemž každý členský stát jmenuje jednoho soudce. Nejdůležitější ustanovení Statutu ESDLP se týkají stížností jednotlivců, jejichž přípustnost byla převážnou většinou členských států bezvýhradně akceptována. Podle těchto ustanovení má každý jednotlivec, nacházející se pod jurisdikcí některého členského státu – ať tuzemec či cizinec – po vyčerpání všech vnitrostátních právních prostředků do šesti měsíců možnost obrátit se k EKLP. Komise je povinna přezkoumat přípustnost stížnosti vzhledem k existenci formálních předpokladů a skutkových okolností. Poté se Komise usiluje o zprostředkování dohody mezi stranami ve sporu. Není-li to možné, předloží Komise Výboru ministrů zprávu se svým stanoviskem. Poté může do tří měsíců Komise nebo členský stát oslovit Soudní dvůr. Jestliže se tak nestane, rozhodne Výbor ministrů o tom, zda došlo v daném případě k porušení Úmluvy či nikoliv.

Soudní dvůr rozhoduje vždy v sedmičlenném senátu, přičemž vždy musí být členem senátu soudce ze státu, jehož se spor týká. V nejběžnějších případech stížností jednotlivců má stěžovatel právo účastnit se projednávání. Jestliže uspěje se svojí stížností, obdrží dostatečnou úhradu nákladů.

Podle mezinárodně právních norem vyslovila řada států jisté výhrady, když přistupovaly k Úmluvě. Rakousko tak kupříkladu učinilo proto, aby si zajistilo, že vazbu jako sankci může uvalit správní orgán, vázaný pokyny nadřízeného orgánu, v rámci správního řízení a nikoliv pouze – jak vyžaduje Úmluva – nezávislý soudní orgán. Otázka, zda státu může být vytýkáno porušení ustanovení úmluvy jednáním jeho orgánů, jež je mu přičítatelné, proto závisí také na tom, zda tento stát vyslovil výhradu při přistoupení k Úmluvě a v jakém rozsahu.

Žádný ze států – tvůrců Úmluvy, které se tím současně podrobily jejím ustanovením, nezůstal ušetřen toho, aby vlastní vnitrostátní předpisy v často ne bezbolestně proceduře přizpůsobil vysokému standardu požadovanému Úmluvou. Tento proces přizpůsobování se týkal přirozeně v první řadě trestního práva procesního a byl – vezmeme-li v úvahu zkušenosti učiněné v mé vlasti – zčásti dosti obtížný. Bylo třeba odhodit řadu starých zvyklostí a zejména vnitrostátní soudní instance si musely dlouho zvykat na to, že vně státu existuje ještě „nejvyšší instance“, která znovu přezkoumává již pravomocné vnitrostátní rozhodnutí.

V rakouské a německé nauce se zpravidla stále ještě hovoří o „západoevropském standardu“, kterého se používá v poslední instanci jako měřítko pro výklad Úmluvy. V mezidobí již byl tento termín překonán a mnohem spíše by se mělo hovořit o „stře doevropském standardu“.

Rakousko bylo několikrát odsouzeno Evropským soudním dvorem pro lidská práva a zčásti tato rozhodnutí vedla k příslušným legislativním důsledkům. Právě tyto početné (i ve srovnání s jinými členskými státy úmluvy) rakouské zkušenosti se štrasburskými orgány za posledních 25 let mohou být velmi poučné, jestliže se jedná o posouzení toho, jak bude české trestní právo procesní posuzováno těmito orgány.

V následujícím textu se pokusím krátce charakterizovat jednotlivé články Úmluvy a vzápětí nato poukázat na specifické trestněprocesní problémy z toho vyplývající.

Přítom se dotknu příslušných aktuálních a do jisté míry reprezentativních rozhodnutí štrasburských orgánů, v závěru též speciálně ve vztahu k českému trestnímu právu procesnímu, které mám již několik týdnů k dispozici v německém jazyce díky výbornému překladu pana Martina Janků.

O ustanovení čl. 1 Úmluvy není třeba se vzhledem k jeho čistě formálnímu obsahu v této souvislosti blíže zmiňovat.

Čl. 2 Úmluvy chrání právo na život vůči státním orgánům. Nepřímo je přítom uznáván trest smrti a usmrcení člověka je považováno jako legitimní také tehdy, jestliže je „nezbytně nutné“

- a) při obraně člověka proti protiprávnímu použití násilí,
- b) k vynucení zákonně prováděného zadržení nebo zabránění útěku pravomocně odsouzené osoby, nebo
- c) k potlačení vzpoury nebo povstání.

Rozhodujícím kritériem je tedy „nezbytná nutnost“. Tzn. že předtím musí být vyčerpány všechny možné mírnější prostředky nebo tyto musí být od počátku marné. Evropskému standardu pak odpovídá, že tyto požadavky Úmluvy jsou zajištěny speciálními zákony, které zvláště a restriktivním způsobem upravují použití zbraně ohrožující lidský život. V Rakousku se tak nestalo prostřednictvím trestního řádu, nýbrž samostatným „zákonem o použití zbraně“. Podle tohoto zákona mohou orgány exekutivy vypálit výstřel ohrožující život jen s omezeními, jež jdou nad rámec ustanovení čl. 2 Úmluvy, a v každém případě musí tímto nejprve pohrozit – zpravidla výstražným výstřelem (§ 7,8 zákona o použití zbraně).

Důležité je, že čl. 2 Úmluvy zaručuje pouze ochranu života před státními zásahy, avšak nelze z něj vyvodit žádné závazky státu k speciálním opatřením na ochranu života proti útokům soukromých osob. Zejména pak z něj nelze vyčíst povinnost státu trestně stíhat potraty.

Čl. 3 Úmluvy hraje naštěstí v praxi malou roli. Skutečnost, že nikdo nesmí být podroben mučení nebo nelidskému či ponižujícímu trestu či zacházení, je nepominutelným jádrem právního řádu každého právního státu. Nenalezl jsem mezi aktuálními rozhodnutími za poslední roky jediný případ odsouzení státu za to, že by porušil čl. 3 Úmluvy.

Stejně tak malý praktický význam má čl. 4 Úmluvy, obsahující výslovný zákaz otroctví a nucených prací.

O mnoho důležitější v praxi je čl. 5 Úmluvy, upravující přípustnost odnětí svobody. Zde je zajímavé zejména omezení vyšetřovací vazby během trestního řízení. Jako předpoklad stanoví podle čl. 5 odst. 1 písm. c) buď akutní podezření z trestného činu nebo nebezpečí spáchání trestného činu nebo nebezpečí útěku. Jedna z těchto podmínek musí být materiálně naplněna. Vazební důvod nebezpečí maření vyšetřování, obsažený v našem i vašem trestním řádu, tedy sám o sobě není ve smyslu Úmluvy dostačující. Vždy musí být – což zpravidla lze předpokládat – doprovázen akutním podezřením ze spáchání trestného činu, jestliže současně nejsou dány jiné

vazební důvody dle čl. 5 odst. 1 písm. c) (nebezpečí spáchání trestného činu či útěku). V praxi ještě významnější než uvedená materiální omezení vazebních důvodů je časové omezení trvání vyšetřovací vazby dle odst. 2 – 4. V tomto ohledu bylo právě Rakousko několikrát odsouzeno ESDLP, neboť vždy došlo k tomu, že vyšetřovací vazba trvala příliš dlouho. Roku 1987 zasáhl dokonce i zákonodárce a omezil v trestním řádu trvání vyšetřovací vazby stanovením absolutní horní hranice. Ta činí v případě vyšetřovací vazby z důvodu nebezpečí maření vyšetřování nejvýše tři měsíce, pro jiné vazební důvody, jako je existence nebezpečí spáchání trestného činu či nebezpečí útěku, v zásadě šest měsíců. Tato lhůta může být prodloužena na návrh vyšetřujícího soudce soudem druhého stupně u zvláště rozsáhlého a obtížného řízení na jeden rok, u nejzávažnějších trestných činů nejvýše na dva roky.

Měřítka ESDLP pro „přiměřenou dobu trvání“ vyšetřovací vazby jsou relativně přísná. V minulém roce byla kupř. odsouzena Francie za to, že v jednom případě činila vyšetřovací vazba 2 roky a 9 měsíců (případ *Letellier versus Francie*). Jak již bylo zmíněno, Rakousko bylo odsouzeno několikrát pro příliš dlouhé trvání vyšetřovací vazby. V jednom případě trvala vazba dva roky a dva měsíce (případ *Neumeister versus Rakousko*), v jiném rovné dva roky (Případ *Stögmüller versus Rakousko*, *Ringeisen versus Rakousko*). V dalším případě, týkajícím se rovněž Rakouska, však ESDLP kvalifikovat – narozdíl od názoru Komise – vyšetřovací vazbu o délce dvou let a jednoho měsíce z důvodu mimořádné složitosti trestního řízení jako ještě slučitelnou s čl. 5 odst. 3 (případ *Matznetter versus Rakousko*). Vidíme tedy, že neexistují žádné jednoznačné hranice, avšak v každém případě u dvou roků vyšetřovací vazby počíná kritická hranice. Není proto náhoda, že rakouský zákonodárce určil právě tuto hranici jako absolutní a nepřekročitelnou pro trvání vyšetřovací vazby. Lze velmi doporučit, aby i v novém českém trestním řádu byla zařazena podobná bez výjimky nepřekročitelná hranice.

Pro trestní řízení prakticky nejvýznamnějším článkem Úmluvy je čl. 6. Je sice vzhledem ke své formulaci relativně neurčitý, avšak v soudní praxi štrasburských orgánů se v mezidobí již vytvořil „trestněprocesní minimální standard“, který chceme v krátkosti charakterizovat. V závorkách pak budou uváděny reprezentativní případy, z nichž dané stanovisko štrasburských orgánů vyplývá.

Zásada „fair trial“ (právo na spravedlivý proces) kupř. vyžaduje, aby při druhém rozhodování téže věci, které je nezbytné na základě podaného opravného prostředku, nesměli rozhodovat soudci, kteří se předtím daným případem zabývali (případ *Oberschlik versus Rakousko*).

Dalším aspektem této zásady je, že nesmí existovat žádná vzájemná vazba mezi rozhodnutími civilních a trestních soudů.

Zásada „rovnosti zbraní“ žalobce a obhájce musí být striktně respektována nejen v hlavním líčení, nýbrž také v přípravném řízení. Žalobce nesmí být zvýhodňován tím, že kupř. získá právo nahlížet do spisů dříve nebo ve větším rozsahu (případ *Lamy versus Belgie*). Zásada platí přirozeně i v odvolacím řízení. Přítomnost státního zástupce u jednání v odvolacím řízení či o stížnosti proti uvalení vazby proto

porušuje čl. 6 Úmluvy, jestliže obviněný nebo jeho obhájce nemají tutéž možnost osobní přítomnosti jako státní zástupce (případ Toth versus Rakousko).

Čl. 6 Úmluvy zaručuje rovněž nestrannost soudu. U soudů s porotou nesmí být většina porotců příslušníky jedné a téže strany, jestliže je členem této strany rovněž obžalovaný či soukromý žalobce (případ Holm versus Švédsko). Základním předpokladem nezávislosti každého soudu přirozeně je, že obžalobu vznáší osoba, která není identická s osobou soudce (případ Padovani versus Itálie). Rovněž personální unie policie a soudu je neslučitelná s čl. 6 (případ Sverigsson versus Island).

Nejvíce problémů v souvislosti se zásadou „fair trial“ mělo Rakousko u „přiměřené délky trvání řízení“. Štrasburské orgány sice zohledňují složitost případů, chování stěžovatele i chování orgánů, a tudíž není možno určit nějakou fixní hranici délky trvání řízení, která je ještě přípustná. Od doby trvání kolem čtyř let je však třeba očekávat, že stížnost podaná ve Štrasburku bude úspěšná.

Dalším aspektem zásady „fair trial“ je právo v případě nebezpečí uložení vyššího trestu požadovat nezávisle na otázce nákladů obhájce, s nímž se bude moci obviněný neomezeně dorozumívat v každém případě alespoň od podání obžaloby. To rovněž zahrnuje požadavek, že telefonní hovory mezi obviněným a jeho obhájcem nesmí být záměrně sledovány. Odsouzení, opírající se výlučně o výpovědi anonymních svědků, jež nebylo v hlavním líčení možno vyslechnout, rovněž představuje porušení čl. 6 Úmluvy (případ Windisch versus Rakousko). V zásadě platí, že právo na obhajobu musí mít vyšší hodnotu než zájmy na ochranu svědků (případ Lüdi versus Švýcarsko).

Právo obviněného být přítomen hlavnímu líčení je zaručeno čl. 6 stejně tak, jako povinnost brát v úvahu důkazy, navržené obhajobou. Veřejnost řízení musí být zaručena v případě, že se jedná o projednání nových důkazů, rovněž v odvolacím řízení (případ Helmers versus Švédsko).

Článek 7 má ve srovnání s předchozím menší praktický význam. Zakotvuje zásadu „nulla poena sine lege praevia“, tzn. zákaz retroaktivního působení trestních zákonů. Odst. 2 je odůvodnitelný historicky a nazýván jako tzv. „norimberská klausule“. Na příkladu norimberských procesů s válečnými zločinci lze vysvětlit, že tato zásada retroaktivity neplatí v případě zločinů proti lidskosti.

Článek 8 Úmluvy, ochraňující základní právo na respektování soukromí, má význam v trestním řízení a při výkonu trestu především při kontrole uvězněných osob a jejich korespondence. V této souvislosti je třeba uvést, že teprve v březnu 1992 odsoudil ESDLP Švýcarsko za to, že byly správou vězení otevírány dopisy uvězněného, adresované ESDLP a jeho obhájci. Styk vězňů s jejich obhájcem požívá obecně speciální ochrany ze strany EKLP. Bezpečnostní orgány a soudy mohou otevřít zásilku vězně jeho obhájci pouze tehdy, jestliže existuje důvodné podezření, je její obsah je nedovolený (např. bezdrátový telefon či jiné nedovolené předměty). Avšak i v takové případě musí být zajištěno, že vězeň nebo osoba, jíž důvěřuje, budou přítomni otevření zásilky, aby se zjistilo, zdali obsahuje nedovolené věci. Písemná sdělení nemohou být v žádném případě čtena.

I při odposlechu telefonních rozhovorů osoby podezřelé ze spáchání trestného činu jsou štrasburské orgány velmi přísné a zdůrazňují zejména nezbytnost zachovávání zásady proporcionality.

Velký praktický význam má článek 8 Úmluvy i v souvislosti s odběrem krve za účelem zjištění obsahu alkoholu, což bývá běžné při dopravních nehodách. K tomu je třeba uvést, že vynucený odběr krve – zejména pak u osob v bezvědomí – nemusí být ve všech případech považován za odpovídající ustanovením Úmluvy. I zde je především nutno respektovat zásadu přiměřenosti. Příslušná úprava v českém trestním řádu je proto dle mého názoru velmi problematická.

V Rakousku byl diskutován čl. 8 v poslední době také v souvislosti s novými a relativně restriktivními zákonnými ustanoveními o právu cizinců pobývat v Rakousku delší dobu. Konkrétně se v daném případě jednalo o to, že v novém cizineckém právu mělo být stanoveno, že manžel či manželka rakouského občana, který je cizinec, má právo obdržet povolení k trvalému pobytu teprve po jednom roce. Tato úprava je označována některými jako odporující čl. 8 a čl. 12 Úmluvy.

Článek 9 Úmluvy – ochrana svobody vyznání a přesvědčení – nemá v rámci členských států Úmluvy téměř žádný praktický význam.

Naproti tomu článek 10 Úmluvy, chránící právo na svobodné projevení názoru, hraje větší praktickou roli. Rakousko bylo v této souvislosti již několikrát odsouzeno, protože naše trestněprávní ustanovení v otázce urážky na cti jsou příliš přísné a proto údajně příliš omezují právo na svobodné projevení názoru, zejména pak v rámci politických sporů (případ Lingens versus Rakousko).

Článek 11 Úmluvy, ochrana shromažďovacího práva, má v členských státech Úmluvy naopak malý praktický význam.

Je třeba zdůraznit, že ve všech případech, v nichž EKLP podmiňuje zásahy do základních lidských práv existencí výslovné zákonné úpravy, představuje porušení těchto vnitrostátních předpisů rovněž porušení Úmluvy. Toto je významné zejména v případě čl. 5, 8, 10 a 11. Když kupř. vnitrostátní předpisy stanoví, že podezřelý může být zadržen policií nejvýše 48 hodin předtím, než bude vydán soudu (jako je tomu v případě rakouské úpravy), znamená překročení této lhůty rovněž porušení ustanovení Úmluvy, a to i tehdy, jestliže by dotyčná osoba byla později po právu odsouzena k několikaletému trestu odnětí svobody.

Potud krátký přehled nejdůležitějších základních práv, zakotvených v Úmluvě a jejich praktický význam, tak jak se zrcadlí.